

О. М. Вакульчик, доктор економічних наук,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Академії митної служби України
О. О. Книшек, старший викладач кафедри обліку
і аудиту Академії митної служби України

ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Охарактеризовано теоретичні та методичні підходи до діагностики зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Виокремлено два різновиди діагностики: внутрішню (управлінську) та зовнішню (митну), визначено їхні характерні риси. Запропоновано методичний підхід до інтегральної оцінки параметрів надійності суб'єкта ЗЕД під час митної діагностики з метою отримання ним статусу уповноваженого економічного оператора.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; митна діагностика; управлінська діагностика; уповноважений економічний оператор; інтегральна оцінка.

The article described the theoretical and methodological approaches to the diagnosis of International Business. Done in such separation species diagnosis as the internal (management) and external (custom), defined by their characteristic features. The methodical approach to integrated assessment of reliability parameters of the trade community in the implementation of the customs diagnosis in order to get it the status of authorized economic operator.

Key words: foreign economic activity; customs diagnostics; management diagnostics; forwarding agent; integrated assessment.

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних процесів в останні десятиріччя зумовило активізацію зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) між суб'єктами різних країн. Однак світова фінансово-економічна криза 2008 р. дещо змінила темпи розвитку світової торгівлі в цілому і деяких країн зокрема. Наприклад, за даними UNCTAD, розвиток світової торгівлі за останні два роки характеризується показниками, що свідчать тільки про зростання на 2 % темпів зовнішньої торгівлі, які навіть не перевищують швидкості зростання світової промисловості [1]. Дані зовнішньоторговельного балансу України у посткризовий період дають підстави говорити не стільки про мінімальне зростання темпів ЗЕД, скільки про досягнення докризових показників. За даними Державної служби статистики України, зовнішньоторговельний баланс України за 2008–2013 рр. характеризується від'ємним сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами (від –13,3 млрд дол. США у 2008 р. до –8,1 млрд дол. США у 2013 р.) [2]. 2014 р. ситуація дещо покращилась, а зовнішньоторговельний баланс за результатами першого півріччя характеризується додатним сальдо 3 млрд дол. США, що становить близько 5 % загального зовнішньоторговельного обігу [3]. Зауважимо, що це відбулося за рахунок зниження обсягу імпорту, а саме імпорту російського газу.

У таких умовах перед окремими суб'єктами ЗЕД особливо гостро постає питання ефективності зовнішньоторговельних операцій, які мають переорієнтувати свою виробничу та зовнішньоекономічну діяльність, зважаючи на втрату традиційних ринків збуту своєї продукції, зокрема країн Митного союзу.

© О. М. Вакульчик, О. О. Книшек, 2014

ЗЕД підприємств сприяє поповненню державного бюджету за рахунок митних платежів, але водночас це досить ризикований різновид діяльності. Він підлягає державному контролю щодо надійності функціонування суб'єкта ЗЕД і дотримання ним митного та податкового законодавства.

Серед нововведень Митного кодексу України є надання статусу уповноваженого економічного оператора (далі – УЕО) для суб'єктів ЗЕД, що задовольняють певні умови. УЕО – це концепція, спрямована на забезпечення збалансованості посилення вимог безпеки для несертифікованих учасників торгівлі та спрощень для сумлінних суб'єктів ЗЕД. Тож одним із напрямків удосконалення та активізації ЗЕД має стати діагностика ефективності та ризикованості окремих експортно-імпортних операцій і ЗЕД підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням діагностики ЗЕД підприємства приділяється мало уваги, проте окремі її складові – оцінка та аналіз – є предметом дослідження багатьох учених. Поза увагою науковців залишаються питання методології діагностики та організації її проведення на підприємстві.

Мета статті – розробити теоретичні та методичні підходи до внутрішньої діагностики зовнішньоекономічної діяльності підприємства і зовнішньої діагностики суб'єкта ЗЕД митними органами під час визначення надійності оператора з метою надання статусу УЕО.

Виклад основного матеріалу. Функціонування підприємств у ринкових конкурентних умовах під впливом глобалізаційних факторів зумовлює потребу володіти інформацією про стан і перспективи власного розвитку, наявні та потенційні ризики з метою своєчасної розробки обґрунтованих управлінських рішень для підвищення ефективності та результативності зовнішньоекономічної діяльності. Саме діагностика ефективності ЗЕД, що має яскраво виражений цільовий характер, потрібна для забезпечення необхідної інформаційної системи підтримки прийняття управлінських рішень, яка ґрунтується на результатах оцінювання, аналізу, порівняння, узагальнення, групування, економіко-математичного моделювання тощо.

Діагностика ефективності ЗЕД важлива для оцінювання поточного економічного стану підприємства, перспектив його розвитку і запобігання фінансовим втратам. Ефективність ЗЕД розраховується шляхом обчислення різних показників на основі зіставлення досягнутих економічних результатів з витраченими ресурсами. Однак у науковій літературі немає єдиного підходу ані до визначення самого переліку таких показників, ані методики їх розрахунку. Це значно ускладнює діагностику та фактично унеможливорює узагальнення та порівняння її результатів.

О. П. Гребельник пропонує використовувати показники, що характеризують абсолютну величину економічного ефекту й порівняльні показники ефективності, та ознаки, що характеризують доцільність участі підприємства в зовнішньоекономічних зв'язках [4, 319–321]. О. В. Шкурупій поділяє систему показників економічної ефективності ЗЕД на дві групи: показники ефекту і показники ефективності [5, 173].

Н. М. Тюріна і Н. С. Карвацька також виокремлюють абсолютні показники (обсяги експорту/імпорту товарів та послуг, обсяги накладних витрат на виконання зовнішньоекономічного контракту, кількість і сума отриманих рекламацій під час виконання зовнішньоекономічного контракту, кількість задоволених рекламацій) та відносні (індекс динаміки експорту/імпорту, коефіцієнти виконання зобов'язань з експорту/імпорту, середня тривалість обігу експортно-імпортних операцій, коефіцієнт віддачі коштів експортно-імпортних операцій) [6, 320–328]. С. Л. Соркін називає вже три блоки показників: перший блок характеризує початковий економічний результат (обсяг зовнішньоекономічного обігу), другий – економічний ефект (кінцевий фінансовий результат в абсолютному вираженні), третій – економічну ефективність (кінцевий результат у відносних величинах) [7, 41–45].

О. М. Вакульчик і Д. П. Дубицький узагальнили показники ефективності експортно-імпорتنних операцій: 1) абсолютні показники (обсяг експорту; обсяг імпорту; обсяг накладних витрат на експорт/імпорт; середній залишок коштів; кількість отриманих рекламацій; сума рекламацій; кількість задоволених рекламацій; обсяг використання торговельної марки фірми; обсяг експорту нових товарів); 2) відносні показники (індекси динаміки: індекс вартості; індекс фізичного обсягу; індекс ціни; індекс кількості; частка нових товарів в експорті, які з'явилися на ринках за останні 5 років; частка зниження витрат за рахунок використання нових технологій тощо; коефіцієнти виконання зобов'язань з експорту та імпорту: за вартістю, фактичним обсягом, ціною; середня тривалість обігу експортної (імпоротної) операції; коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпорتنних операцій); 3) показники структури (товарна структура експорту/імпорту; географічна структура експорту/імпорту; структура накладних витрат на експорт/імпорт); 4) показники ефективності (валютна ефективність експорту/імпорту; ефективність експорту/імпорту; середня тривалість обігу експортної (імпоротної) операції; коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпорتنних операцій; ефективність експорту/імпорту) [8, 73].

Таке різноманіття вибору показників, що характеризують ефективність ЗЕД, пояснюється відсутністю єдиного методологічного підходу як до визначення самої економічної ефективності, так і до методики визначення самих показників. Діагностика ЗЕД підприємства має здійснюватися з урахуванням системного підходу, який дає можливість не тільки провести повномасштабний аналіз ЗЕД, але й виявити критичні точки та мінімізувати можливі ризики у майбутньому.

Застосування системного підходу дає змогу провести комплексний аналіз будь-якого виду зовнішньоекономічної операції, проте вичленити в чистому вигляді ефективність ЗЕД із загального функціонування підприємства досить складно, оскільки зовнішньоекономічна діяльність підприємства органічно пов'язана з реалізацією продукції підприємства на внутрішньому ринку. Тому для оцінки ефективності ЗЕД на підприємстві слід аналізувати його загальний фінансово-економічний стан, відносний обсяг зовнішньоекономічних операцій та ефект від підвищення (або зниження) їх структурної частки в діяльності підприємства.

Системний підхід передбачає також урахування різноманітних факторів і сфер впливу на ефективність ЗЕД підприємства, що дає змогу виокремити такі форми загальної (комплексної) діагностики ефективності ЗЕД:

- інституційну діагностику, яка передбачає оцінку, аналіз і прогнозування політичних, правових та організаційних умов провадження ЗЕД підприємством;
- комерційну (маркетингову) діагностику – оцінку й аналіз наявної ринкової ситуації та прогнозування ймовірної зміни ринкової кон'юнктури);
- технічну (вивчення прийомів для здійснення певної зовнішньоекономічної операції та з'ясування рівня її технічного супроводу);
- фінансово-економічну (здійснюється з метою обґрунтування ефективності ЗЕД, виходячи з інтересів власника);
- соціальну (оцінка соціальних наслідків впливу ЗЕД);
- екологічну (за її результатами робиться висновок про вплив певних зовнішньоекономічних операцій і проектів на навколишнє середовище);
- митну діагностику, що передбачає аналіз та оцінку надійності оператора і мінімізацію митних ризиків (рис. 1).

Виокремлення у структурі комплексної діагностики ЗЕД підприємства зазначених складових зумовлює потребу в розробці різноманітних підходів до вибору показників і самої методики проведення такої діагностики. Застосування традиційного ресурсно-витратного підходу до визначення ефективності ЗЕД не задовольняє сучасних вимог функ-

ціонування підприємств, оскільки побудований на використанні результованих, тобто фактичних показників результативності господарської діяльності. Водночас у процесі діагностування слід впливати на поточні процеси, які відображаються в оперативних показниках, та процеси в майбутньому (перспективні показники). Крім того, під час здійснення таких форм внутрішньої діагностики ЗЕД, як інституційна, маркетингова або ж екологічна, застосування традиційних підходів до визначення ефективності взагалі неможливе, отже, потрібен пошук нових підходів та методик.

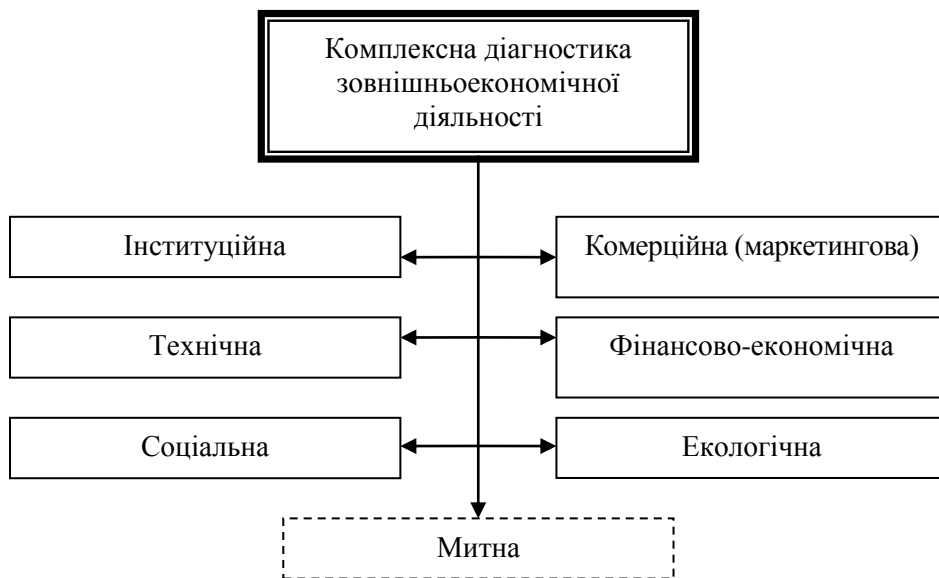

Рис. 1. Види діагностики зовнішньоекономічної діяльності підприємств

Раніше науковці не виділяли митну діагностику як окремий різновид, зважаючи на те, що обсяг і повнота митного контролю здійснювалися на однакових принципах до всіх суб'єктів ЗЕД. Нині чинним законодавством закріплено можливість спрощення митного контролю та побудови партнерських відносин підприємців і держави шляхом отримання статусу УЕО. Саме тому актуалізується питання митної діагностики діяльності суб'єктів ЗЕД як можливості спрощення процедур митного оформлення та митного контролю, мінімізації трансакційних витрат і підвищення ефективності провадження ЗЕД. Зауважимо, що питання про надання статусу уповноваженого економічного оператора досі не врегульовано, оскільки не розроблено механізми та критерії проведення такої діагностики, крім закріплення можливості набуття статусу УЕО в Митному кодексі України. Незважаючи на це, здійснення митної діагностики – перший крок до можливого набуття такого статусу в майбутньому. Під митною діагностикою ми розуміємо оцінку та аналіз діяльності самого суб'єкта ЗЕД щодо його надійності на основі виявлення наявних і потенційних ризиків здійснення експортно-імпортних операцій з метою спрощення митних процедур. Зовнішня митна діагностика реалізується шляхом прийняття рішення про надання окремому суб'єктові ЗЕД статусу уповноваженого економічного оператора.

Поділ різновидів діагностики ЗЕД підприємства на внутрішню (управлінську) та зовнішню (митну) дало змогу визначити їхні характерні риси та відмінності (табл. 1).

Характерні риси внутрішньої управлінської та зовнішньої митної діагностики ЗЕД підприємства

Ознака	Внутрішня діагностика	Зовнішня діагностика
Об'єкт діагностики	Зовнішньоекономічна діяльність суб'єкта ЗЕД	Суб'єкт ЗЕД
Предмет діагностики	Вплив зовнішньоекономічної діяльності на ефективність і надійність суб'єкта ЗЕД	Платоспроможність суб'єкта ЗЕД, якість систем обліку та контролю, митна історія, стандарти безпеки
Суб'єкт діагностики	Підприємство (або на замовлення підприємства – аудиторська, консалтингова компанія)	Державна фіскальна служба України та митні органи
Обов'язковість проведення	За бажанням суб'єкта ЗЕД	Проводиться за заявою підприємства – суб'єкта ЗЕД
Результат діагностики	Мінімізація ризиків і підвищення ефективності діяльності	Визначення інтегрованого ступеня ризику та прийняття рішення про надання статусу УЕО

Між внутрішньою та зовнішньою діагностикою ЗЕД існує діалектичний зв'язок, який проявляється в синергетичному ефекті (взаємозалежність результатів внутрішньої та зовнішньої діагностики зумовлюють загальне підвищення рівня ефективності та надійності ЗЕД підприємства). Це відбувається завдяки тому, що ефективна управлінська діагностика обґрунтовує доцільність ЗЕД, що мінімізує можливість появи ризиків надалі, а результати зовнішньої діагностики дозволяють підприємству користатись перевагами спрощення процедур митного контролю.

Митниця під час проведення зовнішньої митної діагностики заявлених підприємством відомостей має зважати на: масштаби діяльності підприємства; його юридичний статус і структуру; надійність ключових ділових партнерів; галузь, до якої належить його діяльність; здатність підприємства продемонструвати належний стан виконання внутрішніх процедур, означених у питаннях анкети, та рівень внутрішнього контролю їх виконання; вид сертифіката уповноваженого економічного оператора, який має намір отримати підприємство-заявник; функції підприємства щодо забезпечення функціонування міжнародних ланцюгів постачання товарів (виробники, експортери, відправники вантажів, утримувачі складів, митні агенти (митні брокери), перевізники, імпортери). При цьому ймовірність реалізації ризиків зростає пропорційно до рівня невідповідності заявлених підприємством відомостей і критеріям їх оцінки.

Зовнішня митна діагностика ґрунтується на основі проекту наказу Міністерства фінансів України “Про надання підприємству статусу уповноваженого економічного оператора” і має на меті з'ясувати надійність оператора з погляду різних властивостей підприємства. Напрямок аналізу й оцінки сформовано відповідно до сфер інтересів митниці та показано у вигляді таких блоків:

- 1) оцінка фактів недотримання законодавства з питань митної справи у минулому;
- 2) оцінка системи звітності та обліку товарів, транспортних засобів;
- 3) оцінка платоспроможності суб'єкта ЗЕД;
- 4) оцінка відповідності стандартам безпеки.

Кожний блок має перелік пунктів з питаннями, що підлягають аналізу й оцінюванню з боку посадових осіб митних органів.

З метою підвищення об'єктивності митної діагностики доцільно розробити методику кількісної оцінки якісних характеристик суб'єкта ЗЕД, який претендує на отримання статусу УЕО. Для цього слід визначити окремі стадії (ступені) відповідності підприємства зазначеним вимогам. При цьому має бути передбачено не тільки два положення – відповідає або не відповідає, але й перехідні рівні відповідності, які визначаємо за допомогою експертних характеристик. Властивості конкретного підприємства порівнюються з розробленою заздалегідь шкалою рівнів відповідності, та обирається притаманний підприємству варіант, якому відповідає певна кількість балів. У кінці кожного блоку бали підсумовуються, а оцінний результат за кожним блоком (B_j) визначається з урахуванням кількості параметрів у ньому:

$$B_j = \frac{\left(\sum_{i=1}^{n_j} a_i \right)}{n_j},$$

де a – кількість балів, якою оцінено відповідність властивостей підприємства, $a_{min} = 0$; $a_{max} = 3$;
 j – блок показників, $j = 4$;
 i – параметр блоку j ;
 n – кількість параметрів у блоці j .

Так, інтегральний показник відповідності, який враховує результат оцінки за всіма блоками (INT), дорівнює:

$$INT = \sum_{j=1}^4 B_j.$$

Запропонований авторами методичний підхід до митної діагностики проілюструємо прикладом процедури оцінювання відповідності підприємства вимогам за блоком № 2 “Оцінка системи звітності та обліку товарів, транспортних засобів” (табл. 2).

Таблиця 2

Питання, що підлягають оцінюванню під час визначення відповідності підприємства критерію “Оцінка системи звітності та обліку товарів, транспортних засобів” (Блок 2)

2.1	Відповідність упроваджених на підприємстві систем обліку завданням митного контролю				
	Система обліку ЗЕД повністю відповідає встановленим вимогам, зовнішньоекономічні операції відокремлено відображаються в обліку, немає суперечностей і неузгодженості між записами в обліковій системі	Система обліку ЗЕД відповідає встановленим вимогам, зовнішньоекономічні операції в повному обсязі відображаються в обліку, але є незначні суперечності та неузгодженості між записами в обліковій системі	Система обліку ЗЕД відповідає встановленим вимогам, але мають місце факти неправильного та/або неповного відображення операцій в обліковій системі; недостатня узгодженість між записами в обліковій системі; облікова система не виконує у повному обсязі функції і завдання обліку щодо забезпечення цілісності й безперервності процесу обліку	Система обліку ЗЕД несумісна із загальноприйнятими нормами, мають місце факти умисного неправильного та/або неповного відображення в обліку зовнішньоекономічних операцій, існує неузгодженість між записами в обліковій системі, система обліку не забезпечує митним органам доступ до записів, що підлягають контролю	
Бали	3	2	1	0	а ₁

Закінчення табл. 2

2.2	Упровадження підприємством автоматизованих систем бухгалтерського обліку та звітності зовнішньоекономічних операцій				
Бали	3	2	1	0	$a_2^{(2)}$
2.3	Функціонування ефективної системи логістики підприємства				
Бали	3	2	1	0	$a_3^{(2)}$
2.4	Упровадження на підприємстві процедур внутрішнього контролю (аудиту)				
Бали	3	2	1	0	$a_4^{(2)}$
2.5	Відповідність систем обліку руху товарів завданням митного контролю				
Бали	3	2	1	0	$a_5^{(2)}$
2.6	Забезпечення захисту і збереження документів, даних і інформації (у тому числі створених в електронному вигляді)				
Бали	3	2	1	0	$a_6^{(2)}$
2.7	Захист комп'ютерних (інформаційно-телекомунікаційних) систем від несанкціонованого доступу				
Бали	3	2	1	0	$a_7^{(2)}$

Кожне питання блоку оцінюється за бальною системою. Як наслідок, бальна оцінка визначає рівень ризику, сформований відповідністю системи звітності та обліку висунутим з боку митниці вимогам:

$$B_{j(j=2)} = (2+3+1+1+2+0+1) / 7 = 1,43.$$

Потім визначається інтегральний показник відповідності з урахуванням результату оцінки за всіма блоками.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На сучасному етапі розвитку ЗЕД одним із напрямків її вдосконалення та активізації є не лише внутрішня управлінська діагностика ефективності та ризикованості ЗЕД підприємства, але й зовнішня митна діагностика надійності оператора. Розробка методології митної діагностики діяльності суб'єктів ЗЕД сприятиме формуванню якісної інформаційної бази під час прийняття рішень про спрощення процедур митного оформлення та митного контролю, мінімізацію транзакційних витрат і підвищення ефективності провадження ЗЕД.

На основі застосування адаптованої до відповідної мети методики митної діагностики можна прийняти обґрунтоване об'єктивне рішення щодо надання суб'єктові ЗЕД статусу УЕО шляхом зіставлення кількісно вираженої інтегрованої оцінки надійності підприємства та мінімального допустимого її значення, яке відповідає прийнятному рівню ризику.

Список використаних джерел:

1. Доклад о мировой торговле 2013 [Электронный ресурс] : Доклад секретариата Конференции Организации Объединенных Наций по торговле и развитию. – Режим доступа : http://www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2013_ru.pdf
2. Зовнішня торгівля України : Статистичний збірник / відповідальний за випуск А. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 104 с.
3. Зовнішньоторговельний баланс України [Електронний ресурс] : експрес-випуск Державної служби статистики України від 14.08.2014 р. № 351/0/08.2вн-14. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2014/08_14/206.zip
4. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / Гребельник О. П. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.
5. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібн. / за ред. О. В. Шкурупій. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
6. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібн. / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацька. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 408 с.
7. Соркин С. Л. Эффективность внешнеэкономической деятельности: понятие, измерение и оценка : монография / С. Л. Соркин. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 130 с.
8. Вакульчик О. М. Аналіз ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства / О. М. Вакульчик, Д. П. Дубицький // Вісник Академії митної служби України. Серія : “Економіка”. – 2012. – № 2. – С. 75–82.

